

HET OUDSTE VUURGESCHUT IN NEDERLAND.

Longtemps après César, le démon de la guerre
Des mains de Jupiter arracha le tonnerre:
Tout changea dans cet art; par ces foudres nouveaux
L'airain vomit en l'air des globes infernaux.
FRÉDÉRIC LE GRAND. *l'Art de la guerre.*

Het stadje Hasselt in Overijssel was eertijds eene naar de oud-hollandsche wijze versterkte plaats, en wel, zoo ietwat naar het stelsel van Marolois, dat nog in 1631 door ADAM FREITAG, „den vader der nederlandsche bevestigingsmanier”, werd geprezen. De groote, lage en niet volle bolwerken, door korte gordijnen verbonden, waarmede de strijkweren een regten hoek vormden, waren omsloten met grachten, die door het Zwarte-water werden gevoed. Zij hadden in de 16^e eeuw de oude torens en muren van vroegeren tijd vervangen en reeds enkele proeven van weerbaarheid doorgestaan, die evenwel niet allen even gunstig uitvielen.

Even als de drie groote steden van het Oversticht, zocht Hasselt eene zekere zelfstandigheid te bewaren en een zekeren invloed op den loop der staatkundige gebeurtenissen uit te oefenen. Gedurende het rusteloos bewind van KAREL VAN EGMOND, hertog van Gelder, schaarde het stedeke zich nu eens aan de zijde van dezen, dan weder aan die van den utrechtschen bisschop, om later zich bij de bourgondische heerschappij aan te sluiten.

Tijdens den opstand tegen Spanje, en nadat de spaansche stadhouder van Friesland, FRANÇOIS VERDUGO, te vergeefs getracht had, enkele afvallige steden onder het gebied zijner Katholieke Majesteit terug te brengen, hielden de staatsche bevelhebbers in deze streken de regering van Hasselt verdacht van koningsgezind te zijn, en besloten derhalve, het stedeke voor de staatsche partij te verzekeren.

In den vroegen morgen van den 26sten October 1582 sloop een gedcelte

der bezetting van Zwartsluis, onder de hoptieden *CROM van Steenwijk*, *WOLTER van Doorn* en *NICOLAAS van Haarlem*, ieder met omstreeks vijftig voetknechten, tot onder de wallen der nog in morgendampen gehulde veste. De poorten, op het gewone uur geopend wordende, waren weldra overweldigd, en zegevierend trokken de overwinnaars binnen. Op deze wijze werden de niets kwaads vermoedende inwoners, die door weinig of geene bezetting konden worden ondersteund, bij hun ontwaken verrast.

De nederlandsche en staatsgezinde schrijvers trachten de verregaande ongeregeldheden, bij deze gelegenheid door het staatsche krijgsvolk gepleegd, te verschoonen en te vergoelijken. *BOR* (B. xvii) stapt er luchtig over heen: »Zij hebben eenige huizen geplondert ende de beelden inder kercke geslagen, ende daer doen predicken de Gereformeerde Religie», Daarentegen malen *STRADA* en andere spaanschgezinde tijdgenooten de voorgevallen gruwelen met de zwartste kleuren af.

De onpartijdige beoordeelaar van plaats gehad hebbende gebeurtenissen is verplicht, der waarheid hulde te doen, en dit is ons niet moeilijk gevallen na de kennisname van een uitvoerig relaas van het gebeurde, in het oud archief van *Hasselt* bewaard en door den geleerden en nederigen notaris te *Staphorst*, *EBBINGE WUBBEN*, in het Overijsselsch jaarboekje voor oudheid en letteren van 1848, medegedeeld.

Dit stuk is eene ware »zondenlijst», en bevat, behalve een tal van grieven van verschillenden aard, eene lange opsomming van schade aan vermiste en vernielde voorwerpen, zoo wel door burgers als door geestelijken, zoo wel door conventen als door gasthuizen geleden, de kerken en zelfs het raadhuis niet uitgezonderd. Het woeste krijgsvolk had niemand gespaard, niemands eigendom ontzien, en beroofde de goederen, die aan den huize van *Toutenburg* toebehoorden, met even weinig gewetensbezwaar als »der arme wesen geldt» . . »dat warlick door die mildigheijt der verstorve personen, die voorleden jare an die peste ende andersints in den Here verstorven sint, zijn gegeven.» »Item», zoo gaat dit hardroerend relaas voort, »noch is der stadt afgenomen omtrent vier dozijnen hellebaers met anderhalf dozijnen roers ende noch ettelicke spiesen met der stadt vandelen ende drie trommen, behalve alle andere voorraet van lont, pulver, stormladders ende ander 't welek up der stadthuys geweest is.»

Den ontevreden en de middelen te ontnemen, om bij voorkomende gelegenheid, welligt met geweld, de oude orde van zaken te kunnen herstellen, was eene daad van wijsheid en een blijk van groote voorzigtigheid, door de overwinnaars aan den dag gelegd; maar ook de schendende hand te slaan aan charters, privilegiën en wat al niet al meer, kan zelfs het nage-

slacht bedroeven, en menig duister punt in de geschiedenis van het manhafte stedeken moet door den euvelmoed van het ruwe krijgsvolk thans onopgehelderd blijven rusten. Niet ten onrechte klaagt men in het aangehaalde verslag; »Ende dat boven alles toe beclage is, hebben die stadt gespolieerd ende beroeft van hare secreten privilegiën, segull ende brieven, soo wel der stadt als die Hillighe stede ende die wesen angaet; hebben oick daar benevens der stadt cantoren, kisten, spinden ende andere beslooten dingen meestdeels upgebroeckten ende in stucken geslagen en daer uth genomen wat hun gelieft heeft.” . . . »Ende all ist dat bij den hoptluiden tot twee oder drie malen mit den trommelslach bij der strate geroepen is, dat alle die geene, die eenige brieven, schriften ofte der stadt segell al noch achterhouden solden, die selve souden averleveren als bij lijfstraffe, so hebben noch thans niet meer als drie segelen konnen worden becomen”, enz.

Het is zoo, 't was een zeer ruw volkje, dat onder de staatsche vanen streed, om het verdrukte Nederland van de spaansche dwingelandij te bevrijden; maar de versooning ligt in den aard van de zeden dier tijden, en vooral — zoo als men weet — in de hoogst ondoelmatige wijze waarop de verpleging der krijgslieden, hunne voeding, kleeding en bewapening waren geregeld, in welke, in den regel, hunne hoptlieden (1), doch meesttijds zij zelve moesten voorzien, terwijl hunne soldijen zeer onregelmatig en gewoonlijk eerst na maanden wachters, werden uitbetaald.

Trouwens, bij de tegenpartij ging het niet beter: de oude, beproefde en aan krijgstucht gewende krijgslieden van den vijand waren in geenen deele edelmoediger: drie weken later (16 November) handelde toch de overste TASSIS met zijne Hoogduitschen van het regiment van BILLY, te Steenwijk, dat hem door verraad in de handen was gespeeld, even zoo (2); gezwegen van andere en meer bloedige gruwelen, elders gepleegd, waarvan onze geschiedrollen maar al te veel gewagen. Men denke slechts aan Haarlem, Naarden, Zutphen, Mechelen en Maastricht

De hopman CROM, die Hasselt met zoo veel beleid wist te winnen, liet zich te Steenwijk verschalken: hij verloor hier zijn vaandel. Hij zelf met hopman BOEKHOLT was niet in de stad, toen deze overvallen werd. Beiden werden door graaf WILLEM LODEWIJK van Nassau voor een krijgsraad getrokken, doch vrijgesproken.

(1) »Dat ieder capitein sijn Recrutes uit sijn eigen Beurse sal moeten voorsien van kleederen en wapenen.”

Ant. xxiv der nader Ordre en Reglement van 9 Julij 1687.

(2) »De stadt hebben sij gheplondert, ende mannen, vrouwen ende kinderen hebben sij op rantsoen geset, meer dan sij costen opbrengen.” BOR, xvii B.

Evenwel schijnt toch, op den voor Hasselts ingezetenen zoo noodlottigen Octoberdag, niet alles van het eerbiedwaardige raadhuis te zijn geroofd. Aan den valkenblik der plundersaars zijn blijkbaar ontgaan en aan hunne roofzieke handen ontsnapt, of — wat ons nog waarschijnlijker voorkomt — werden door hen met minachting voorbijgezien, een aantal oude vuurwapenen, die in het vermelde relaas niet voorkomen, en nog »in het stof der eeuwen gehuld» zijn blijven hangen tegen een van de buitenwanden der meer kunstig dan smaakvol versierde »zale,» waar eertijds voor Hasselts poorteren regt werd gesproken.

Te midden van eene groote hoeveelheid spiesen, hellebaarden en trommen van lateren tijd, waarvan de stad nog ruim genoeg voorzien is, om een paar vendels stalbroeders, waardgelders of landstorm te kunnen wapenen, worden aldaar nog bewaard een twintigtal in de oude schriften zoo dikwerf voorkomende *haakbussen* van den meest eenvoudigen en oorspronkelijken vorm.

Nog later komen de haakbussen in de bewapening van sterkten voor.

Bor verhaalt ons, dat toen het slot te Abcoude, in Januarij 1578, door de Utrechters aan den Spaanschgezinden bevelhebber DIRCK SCHAEF ont-weldigd was, het in die sterkte aanwezige oorlogsmaterieel den overwinnaars in handen viel, bestaande uit: »36 haecken zonder laeden, 17 met laeijen, 10 hellebaerden, 13 harnassen, 9 stormhoeden, 2 slachzwaarden, 2 muijerhooren, een grijp en ringkolder, sonder datter eenich buspoeder op bevonden was.»

Het moet ons dus niet verwonderen, dat er in 1582 nog haakbussen met staarten te Hasselt waren. Dat zij er *nu* nog zijn, moet ons meer bevreemden. De meeste steden toch hebben zich van dien »verroesten

ballast uit den ouden tijd' ontdaan, en vele daarvan kan men in de musea's in den vreemde terugzien.

Trouwens Nederland, het heldhaftige Nederland met zijn roemrijk verleden, bezit niet eens een museum van wapenen, en maakt daardoor eene onverklaarbare en hoogst ongunstige uitzondering op alle andere landen van het beschaafd Europa. Waar toch zijn de wapentuigen onzer graveu, onzer stadhouders, van de meeste onzer helden gebleven? Zij zijn overal in den vreemde verspreid, en eene wapenrusting van onzeu onvergetelijken prins MAURITS wordt te Weenen bewaard.

Dit verzuim te herstellen, is moeilijk, zoo niet ondoenlijk. Toch zou Nederland nog in staat zijn, op dat gebied den vreemdeling veel merkwaardigs te vertoonen (1). Veel zou er nog bijeen te brengen zijn, indien de verschillende museums iets wilden afstaan, indien Amsterdam uit zijne welvoorzene wapenkamer (2) iets wilde afzonderen, indien de vele particulieren, even als enkele steden, in 't bezit van oud wapentuig, bijdragen wilden leveren, en indien in onze koloniën niet alles — wat oud en niet van model is, gesloopt werd. De hierdoor ontstane verzameling, met orde en smaak opgesteld, kon nog de roem van het land, de sieraad der hofstad worden, indien men daarvoor bijv. de veelbesproken »loterijzaal" wilde bestemmen.

§ 4. De haakbussen, op het gemeentehuis te Hasselt aanwezig, zijn buizen, waarschijnlijk over eene kern gesmeed en van achteren gesloten met eene vrij lange stang, insgelijks van gesmeed ijzer vervaardigd. Zij zijn, zoo als de hierbij gevoegde schets van een tiental aantoot, zeer verscheiden, zoowel in vorm, lengte als in gewigt. De meeste zijn uiterlijk geheel of voor een gedeelte zes- of meervlakkig en in dit geval voor het

overige gedeelte cilindervormig en soms met eene versterking aan de monding voorzien. Slechts één exemplaar bezat een vierkant huisje op de hoogte van het zundgat, waarin vermoedelijk de, om het achterste deel gerolde lont, bevestigd werd, of misschien tot plaatsing van een vizier gediend heeft. Deze bus en eenige anderen hebben laadpannen onder de zundgaten. Sommige hebben een ijzeren beugel met eene lange pin, als toestel om de bus op een schraag, bok of drievoet te kunnen plaatsen, rigten en afschieten. Allen hebben den bewusten haak: een trapeziumvormig stuk ijzer van 6 tot 10 Ned. duim lengte en 3 tot 5 duim breedte.

Eene dikke laag van geelgrauwe verw heeft de buitenoppervlakte dezer oude vuurwapenen tegen verwering en roest beschermd. Jaarmerken, in- of opschriften waren, welligt dien ten gevolge, tot ons leedwezen niet te ontdekken. Slechts enkele dragen sporen van eenige versiering, maar dan ook van hoogst eenvoudige teekening, door uitkapping met een koubeiteltje verkregen. Allen zijn beschilderd met het wapen der stad: een schild van azuur, beladen met een kruis van keel (rood). Slechts op enkele haken kon nog de ingedreven stempel, vermoedelijk van den wapensmid, herkend worden.

De ziel dezer haakbussen was over het algemeen niet zoo onverweerd, onbeschadigd en roestvrij gebleven. Hare middellijn bedroeg bij enkele 0,02 Ned. el, bij de meeste 0,03 tot 0,034 el.

De lengte der bussen, zonder den staart mede te rekenen, wisselt af tusschen 0,60 tot 1,23 el. Die der gesmede stang of staart, welke aan het uiteinde omgebogen en soms gekruld of van een handvat voorzien is, valt tusschen 0,57 en 0,92 el.

Hun gewigt bedraagt 8,50 tot 20,50 Ned. pond.

Behalve deze oude vuurwapenen zijn nog bewaard gebleven de kogelvormen, die bij het gebruik dier haakbussen kunnen hebben gediend. Men bezit er eenige van steen en slechts één van brons. De eerste bestaan uit twee teerlingvormige stukken kalksteen, tot eenen vorm behoorende, en die aan elkander gehecht kunnen worden door vier looden stiften, in de hoeken van het eene blokje vastgemaakt en overeenkomende met even zoo vele gaten in de hoeken van het andere blokje. Zij bevatten drie kogellegers van 0,03 el — overeenstemmende met een lood gewigt van 0,169 Ned. p. of van 11 à 12 lood oud gewigt. Deze kogellegers staan met dit bovenzak van den vorm in gemeenschap door drie gaatjes, waarvan het middelste en grootste moest dienen voor het ingieten van het lood en de beide andere om de ontsnapping der lucht tijdens het gieten te bevorderen, waardoor men het ontstaan van gallen grootendeels kon voorkomen.

Op de buitenzijden dezer blokjes waren nog vormen ingesneden van wapens, letters en teekens, die denkelijk tot wacht- of brandspuitloodjes moesten dienen

In een anderen steenen vorm kon slechts één kogel van 0,03 el middellijn, of van een gewigt van 0,371 Ned. pond — gelijk staande met 24 lood oud gewigt — in eens gegoten worden.

Een derde fraai uit brons gegoten vorm kan drie kogels van 0,022 el middellijn of van 0,200 Ned. pond gewigt in ééne goot leveren. Eenige oude karakters of letters, in een der hoorden van den vorm gestempeld, deden ons de hoop koesteren, dat zij het jaartal van vervaardiging zouden te kennen geven, en dat men daaruit eenigzins tot den waarschijnlijksten ouderdom der vuurwapenen, waartoe hij behoorde, zou kunnen besluiten. Doch onze pogingen, ondersteund door de welwillende hulp van meer deskundigen, hebben niets meer aan het licht gebracht dan de karakters zelve, die aanvankelijk door het »stof der eeuwen» onleesbaar waren. Ook de naam van den gieter was er niet uit op te maken.

Het gemis van oorspronkelijke bescheiden, vooral der oude stedelijke rekeningen, die niet meer in het archief van Hasselt te vinden zijn, houdt ons vooreerst buiten de mogelijkheid, iets naders betreffende den oorsprong of den ouderdom dezer merkwaardige vuurwapenen, waarvan de wederga zeldzaam meer wordt aangetroffen, op te sporen. Wij wijten deze teleurstelling aan de staatsche krijgsbenden van 1582, die zulke zonderlinge middelen aanwendden, om de ingezetenen van Hasselt voor hunne partij te winnen, en daarom hebben wij onzen wrevel te hunnen opzigte eenigzins lucht gegeven. Wij laten ze nu in vrede rusten!

Intusschen kunnen wij, de gegevens in dit opstel zamenvattende, tot het besluit komen, dat de haakbussen van den vorm, zoo als die te Hasselt worden bewaard, tot het laatst der vijftiende of het begin der zestiende eeuw behooren en zeker niet jonger kunnen zijn. Na het bewuste jaar 1582 wordt nergens een spoor meer van den aankoop of aanmaak van dergelijke *haakbussen zonder laden en met staarten* aangetroffen.

De prins L. N. BONAPARTE schetst in de meermalen vermelde »*Etudes*» (1) in korte maar krachtige trekken de geschiedenis van het draagbaar vuurgeweer. Deze schets zullen wij als sluitstuk voor onze mededeelingen aan dit opstel toevoegen.

(1) *Etudes*. I. 150. Het onlangs verschenen IIIe deel van dit werk bevat merkwaardige bijzonderheden betreffende den oorsprong van het buskruid en over het oudste gebruik der vuurwapenen.

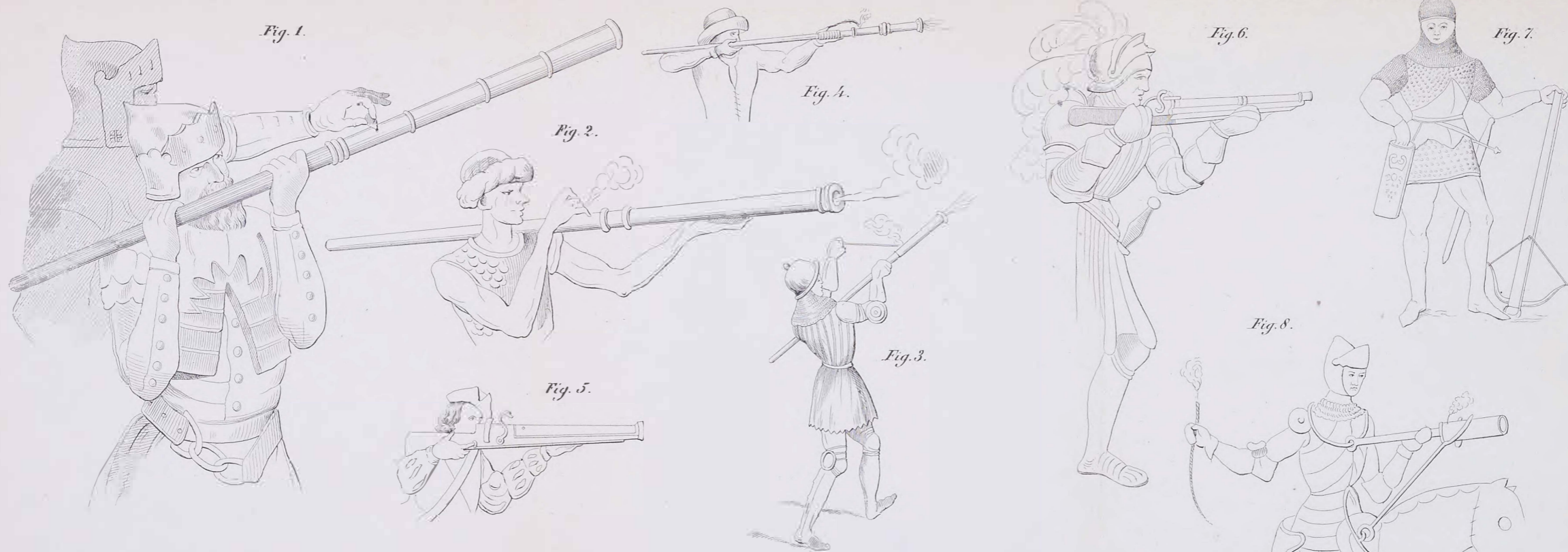
• Il y avait au siècle précédent [de 15e eeuw], deux espèces d'armes à feu portatives, l'une appelée d'abord *coulevrine* puis *hacquebutte*, puis *arquebuse*, qui se tirait à main libre; l'autre appelée *hacquebutte à croc* ou à crochet et qu'on tirait posée sur un chevalet.

• Or, vers 1520, les Espagnols ayant rendu ces hacquebuttes à croc tant soit peu légères, imaginèrent de la tirer sur une fourchette, ce qui les rendit beaucoup plus maniables. Dès lors les soldats chargés de tirer ces nouvelles armes à feu, furent nommés *hacquebuttiers*, et ceux qui tiraient l'arme à feu de petit calibre *arquebusiers*. Plus tard on donna en France à cette arme le nom espagnol de *mousquet*, et les hacquebuttiers furent nommés *mousquetaires*."

F. H. W. KUYPERS,
Gepensionneerd Major.

VERKLARING DER AFBEELDINGEN.

- Fig. 1. Voorstelling van de wijze waarop de oudste handvuurwapenen werden gebruikt; naar een tapijtwerk der 15de eeuw, uit de kerk Notre Dame de Nantilly te Saumur. Zie *Magasin Pittoresque*, 1849, 223.
- Fig. 2. Als boven, naar een tapijtwerk uit de hoofdkerk van Reims, mede uit de 15de eeuw. Zie *Magasin Pittoresque*, 1849.
- Fig. 3. Als boven, uit een handschrift van het jaar 1468. Zie *Penny-Magazine*, 1844.
- Fig. 4. Als boven, uit het handschrift: *Champion des Dames*.
- Fig. 5. Handbusschutter uit den aanvang der 16de eeuw. Zie HOFDIJK'S *Schets der Geschiedenis der Nederlanden*.
- Fig. 6. Een handbusschutter omstreeks 1519. Overgenomen uit THEUCERDANK, de berijmde *Avonturen van MAXIMILIAAN I*.
- Fig. 7. Een Bourgondische boogschutter met een kreeft. Zie plaat 84 in het *Vade Mecum du peintre* van FÉLIX DE VIGNE.
- Fig. 8. Een haakbusschutter te paard, overgenomen uit een handschrift der Keizerl. Bibliotheek te Parijs. Zie de reeds vermelde werken van HOFDIJK en DE VIGNE.
- Fig. 9. Een haakbus te Hasselt — van boven gezien — in het $\frac{1}{10}$ der ware grootte.
- Fig. 10. Als boven, van ter zijde gezien; weegt 20,50 Ned. pond.
- Fig. 11. Als boven.
- Fig. 12. Als boven, weegt 8,50 Ned. pond.
- Fig. 13. Als boven.
-

Haakbussen te Hasselt .

